

PAR [Participatory Action Research]

เครื่องมือวิจัยที่อาจย้อนกลับมาทำร้าย “ชุมชน” และ “นักวิจัย”

PAR (Participatory Action Research) หรือการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นวิธีหรือ “เครื่องมือ” วิจัยหนึ่งที่ทำให้ความสำคัญกับชุมชนหรือกลุ่มคนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัย เป็นเครื่องมือที่นักวิจัยสายพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะด้านการศึกษานิยมใช้เป็นทางเลือกในการขับเคลื่อนชุมชน เพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและมุ่งเป้าสู่ความเสมอภาคและเท่าเทียม เนื่องจากวิธีวิจัยแบบประเพณีหรือแบบเดิมมักให้ความสำคัญกับตัวนักวิจัยและ/หรือไม่ก็สนองนโยบายจากรัฐส่วนกลางเป็นหลัก (Top-down) ซึ่งมักไม่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น คุณูปการดังกล่าวทำให้ PAR ถูกนำมาประยุกต์ใช้หลากหลายสาขา อาทิ เศรษฐศาสตร์ การแพทย์สาธารณสุข การเกษตร สังคมสงเคราะห์ มานุษยวิทยา ฯลฯ แม้ PAR จะเป็นวิธีวิจัยที่ทรงพลัง แต่ก็มี “จุดอ่อน” ที่ซ่อนอยู่ในเครื่องมือวิจัย ซึ่งหากใช้โดยขาดการไตร่ตรองหรือจงใจใช้โดยมีผลประโยชน์ส่วนตัวแอบแฝง ก็อาจกลายเป็น “อาวุธ” ร้ายย้อนกลับมาทำลายทั้งชุมชนและตัวนักวิจัย

-1-

เคำกลางความเป็นมาของ PAR นั้นไม่แน่ชัด แต่กระแสหนึ่งที่ได้รับการยอมรับคือ PAR มีต้นกำเนิดในละตินอเมริกา ช่วงราวปลายทศวรรษ 1960 ที่รัฐวางแผนพัฒนาโดยใช้นโยบายแบบศูนย์กลาง (top-down) (Almeida, Sanchez, Soto, Felix and Perez, 1983; Lenette, 2022) จนส่งผลกระทบต่อคนท้องถิ่น ประกอบกับข้อจำกัดวิธีวิจัยแบบประเพณีที่ส่วนใหญ่มีนักวิจัยเป็นศูนย์กลางและยึดมั่นในหลักการความจริงมีหนึ่งเดียวแล้วนำไปเป็นมาตรฐานวัดสังคมอื่น (positivism) ทำให้ Paula Freire นักเคลื่อนไหวสังคมและการศึกษาชาวบราซิลนำ PAR มาเป็นเครื่องมือวิจัยร่วมกับคนท้องถิ่นในประเทศตนเอง เกิดการนำความรู้จากผลงานวิจัยมาต่อสู่ทางความคิดและเรียกร้องให้สังคมโลกหันมาทบทวนนโยบายการพัฒนาจากรัฐที่ทำให้คนท้องถิ่นตกเป็นเหยื่อการพัฒนา ถูกเอารัดเอาเปรียบและแย่งชิงฐานทรัพยากรอย่างไม่เป็นธรรม (Barnsley and Ellis, 1992)

จากปรากฏการณ์ครั้งนั้นทำให้ PAR กลายเป็นกุญแจสำคัญของการขับเคลื่อนสังคมที่มุ่งเป้าการทำวิจัยสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ความเสมอภาคและความเท่าเทียม กระทั่งปี ค.ศ. 1967 มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดจึงนำผลงานของ Paula Faire แปลเป็นภาษาอังกฤษ พร้อมบรรจุ PAR ไว้ในหลักสูตรบัณฑิตศึกษาศาขการศึกษาระดับผู้ใหญ่ ก่อนเครื่องมือวิจัยชิ้นนี้จะขยายสู่วง

วิชาการอื่น ทั้งสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์และวิทยาศาสตร์ (Chevalier, Daniel and Buckles, 2019)

หลักพื้นฐานของ PAR ในมุมมอง Paula Faire คือ การสร้างกระบวนการที่คนใหม่ให้คนท้องถิ่นได้เรียนรู้ในการทำวิจัยเชิงเช่นชื่อ “การมีส่วนร่วม” นับตั้งแต่การสร้างโจทย์ การแสวงหาคำตอบจากการตั้งคำถาม การสืบหาและรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นกระบวนการ พร้อมการวิเคราะห์จนเป็นผลลัพธ์ก่อนนำความรู้เผยแพร่สู่สาธารณะ (Cornwall and Jewkes, 1995)

PAR จึงทำให้ “ทุกคน” ในชุมชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของงานวิจัย เพราะต่างมีส่วนในการดำเนินการวิจัยทั้งทางตรง (แกนหลักในการดำเนินวิจัย) และทางอ้อม (การร่วมกิจกรรมของโครงการวิจัย) แต่ PAR ก็ไม่ได้เป็นเหมือนตำราอาหารที่เป็น “สูตรสำเร็จ” ที่นักวิจัยจะนำไปปรุงแล้วได้รสชาติเหมือนเจ้าของสูตร ตรงข้ามกัน ทุกครั้งที่นักวิจัยใช้ PAR จำเป็นต้องตระหนักถึงวัตถุดิบและขั้นตอนการปรุงอย่างละเอียดลออ เพราะแต่ละที่ แต่ละสำรับย่อมมีความแตกต่าง (Cornwall and Jewkes, 1995; Fine and Torre, 2021) นัยดังกล่าว PAR จึงเป็นเครื่องมือวิจัยที่สามารถปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสถานการณ์ในบริบทชุมชนที่แตกต่างกัน

-2-

ถ้าเช่นนั้น PAR มีรูปร่างหน้าตาเป็นเช่นไร?

วรรณกรรมต่าง ๆ มีการให้ความหมาย PAR อย่างหลากหลายและมีชื่อเรียกเครื่องมือวิจัยนี้แตกต่างกัน เช่น การวิจัยแบบมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและการจัดทำแบบสอบถามแบบมีส่วนร่วม (Fine and Torre, 2021) เป็นต้น แต่ทั้งหมดมีแก่นสาระหลักร่วมกันคือ 1) มีความเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการทำวิจัยทั้งหมดตั้งแต่ต้นจนจบ อย่างมีหลักการหรือเป็นวิทยาศาสตร์ 2) มีความเกี่ยวข้องกับผู้คนที่ไร้อำนาจทางเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ ผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบ คนยากจน ผู้ถูกกดขี่ คนชายขอบ และรวมถึงชาวพื้นเมือง ฯลฯ และปัจจุบันขยายขอบเขตสู่กลุ่มคนทั่วไปในชุมชนของพื้นที่วิจัย 3) สร้างความตระหนักรู้เกี่ยวกับทรัพยากรของชุมชนและระดมสมาชิกในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่พึ่งพาตนเองหรือดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ และ 4) สร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีแก่ผู้คนที่เกี่ยวข้องและสมาชิกของชุมชน (Hoare, Levy and Robinson, 1993; Simonson, Bushaw, 1993)

กล่าวโดยสรุป PAR เป็นแนวทางบูรณาการในการทำวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน โดยใช้กระบวนการ 3 ส่วน คือ การสืบสวนทางสังคม การศึกษาและการนำผลลัพธ์วิจัยไปดำเนินการ ซึ่งทำให้ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์สาเหตุเชิงโครงสร้างของปัญหาที่ต้องการทำวิจัย โดยการอภิปรายและการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยมุ่งเป้าไปที่

การเปลี่ยนแปลง 3 ประเภท 1) การพัฒนาจิตสำนึกเชิงวิพากษ์ ทั้งนักวิจัยและผู้เข้าร่วม 2) การปรับปรุงคุณภาพชีวิตของผู้ที่เกี่ยวข้อง และ 3) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมขั้นพื้นฐาน เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี (Fine and Torre, 2021)

-3-

แม้ PRA จะสร้างคุณูปการสำคัญมากมายในการขับเคลื่อนสังคม แต่กลับถูกวิพากษ์จากนักวิชาการหลายสำนักถึงข้อผิดพลาดที่อาจเกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ประการสำคัญ PAR ยังสะท้อนให้เห็นว่า “การทำงานกับคนในชุมชนไม่ใช่เรื่องง่าย” (Pigozzi 1982; Hall 1981; Ryan and Robinson, 1990; St. Denis 1992; Lammerink, 1994; Fine and Torre, 2021; Lenette, 2022) กล่าวคือ

ประการแรก: ความซับซ้อนของชีวิต 1) ใช้ว่า “ทุกคน” ในชุมชนจะประสงค์เข้าร่วมในการวิจัยแบบมีส่วนร่วม 2) คนในชุมชนขาดความมั่นใจในผลประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย และ 3) สมาชิกในชุมชนไม่ต้องการลงทุนเวลาและหมดพลังชีวิตไปกับโครงการวิจัยที่ต้องใช้เวลาแรมเดือนแรมปี เพราะชีวิตจริงก็ดำเนินไปอย่างยากลำบาก พวกเขาจึงยุ่งยากเกินกว่าจะเข้าร่วมกิจกรรมของกระบวนการวิจัย ถ้าเช่นนั้น นักวิจัยจะรับมือกับความซับซ้อนของชีวิตในชุมชนได้อย่างไร

ประการที่สอง: ชุมชนไม่ได้รวมเป็นเนื้อเดียว หลายชุมชน มีสมาชิกที่มีความแตกต่างทางฐานะเศรษฐกิจ เพศ อายุ ศาสนา สุขภาพ ชาติพันธุ์ และอำนาจ เป็นต้น เหตุนี้ นักวิจัยจึงต้องตระหนักถึงความแตกต่างกันที่จะเกิดขึ้นและจะจัดการต่อความหลากหลายและรวมถึงรับมือกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้อย่างไร

ประการต่อมา: โครงการวิจัยจำนวนหนึ่งได้ใช้ PAR สร้างความหวังจอมปลอมต่อชุมชน ดังนั้น นักวิจัยควรระบุง้อจำกัดของการวิจัยและผลลัพธ์วิจัยอย่างตรงไปตรงมา เพื่อไม่ให้เกิดความคาดหวังอย่างลม ๆ แล้ง ๆ ยิ่งกว่านั้น หากสมาชิกในชุมชนไม่เข้าใจการวิจัยที่กำลังจะดำเนินการ อาจส่งผลทำให้สมาชิกในชุมชนเข้าร่วมวิจัยอย่างไม่เต็มใจ ซ้ำยังส่งผลเสียต่องานวิจัย นัยดังกล่าว PAR จึงเป็นดาบสองคม คมหนึ่งช่วยลบความคิดที่สร้างสรรค์ต่อชุมชน อีกคมหนึ่งก็สร้างความแปลกแยกในความสัมพันธ์ต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นทั้งก่อนช่วงดำเนินการและหลังการทำวิจัย

ประการที่สี่: สืบเนื่องจากโครงการวิจัยมักมีวัตถุประสงค์ชัดเจนในการดำเนินวิจัยตั้งแต่ต้น ซึ่งอาจมาจากเหตุผลนโยบายรัฐและ/หรือเพื่อตอบโจทย์แหล่งทุนที่ต้องการให้ขับเคลื่อนในประเด็นนั้น ๆ ทำให้โครงการวิจัยจำนวนมากมีจุดยืนการทำวิจัยไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนที่แท้จริง หากแต่โครงการวิจัยจำเป็นต้องดำเนินต่อ นักวิจัยจึงใช้ PAR เป็นเครื่องมือในการครอบงำความคิดชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า รัฐและผู้ให้ทุนมีอิทธิพลเหนือโครงการวิจัยและชุมชน ปรัชญาการณีนี้นี้มีสภาพไม่ต่างจากงานวิจัยแบบประเพณีที่ใช้ฐานคิด Top-down แต่ใช้เปลือกของ

PAR เป็นเกาะกำบังเพื่อสร้างความชอบธรรม โดยดึงเฉพาะเครือข่ายในชุมชนที่เป็นพวกพ้องและ/หรือมีชุดความคิดที่สอดคล้องกับโครงการวิจัยเข้าร่วมวิจัย เมื่อดำเนินการเสร็จก็อ้างว่านี่คืองานวิจัยอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยละเลยเสียงที่เห็นต่างของชุมชนอย่างเจตนา

-4-

PAR จึงเป็นหนึ่งในวิธีวิจัยที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในชุมชนอย่างเป็นระบบที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยสนับสนุนให้เกิด “การกระจาย” อำนาจจากแหล่งทุนสนับสนุนวิจัยและนักวิจัย (โครงการ/ส่วนกลาง) สู่ักวิจัย (ชุมชน) ในการขับเคลื่อนชุมชนด้วยความรู้ นับตั้งแต่การเลือกหัวข้อ ตั้งโจทย์ การรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ และการนำผลลัพธ์วิจัยไปขับเคลื่อนเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคม ความเสมอภาคและความเท่าเทียม อย่างไรก็ตามหากนักวิจัยขาดความระมัดระวังและ/หรือ “จงใจ” ใช้ PAR อย่างมีวาระซ่อนเร้น เช่น ดึงเครือข่ายเฉพาะพวกพ้องหรือเลือกตัวแทนเฉพาะที่เห็นด้วยเข้าร่วมกับโครงการวิจัย รวมถึงเผลอใจไปกับความรู้แบบประเพณีที่ให้ความสำคัญกับความจริงที่เป็นหนึ่งเดียวแล้วใช้ผลลัพธ์ดังกล่าวไปเป็นมาตรวัดกับสังคมอื่น PAR ก็อาจกลายเป็น “อาวุธ” ที่ย้อนกลับมาทำร้าย “ชุมชน” และ “นักวิจัย” อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ข้อวิพากษ์ต่อ PAR เหล่านี้ แม้บทความนี้จะไม่ได้เสนอทางออกในการแก้ไข แต่อย่างน้อยก็ได้เปิดมุมมองให้นักวิจัยได้ทบทวนก่อนลงภาคสนามเพื่อให้ผลลัพธ์ที่ตอบสนองอุดมการณ์การขับเคลื่อนสังคมอย่างแท้จริง

ผู้เขียน

รศ.ดร.เอกรินทร์ ฝั่งประชา

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

เอกสารอ้างอิง

- Almeida, E., Sanchez, M.E., Soto, B., Felix, L., & Perez, V. (1983). Development of a Participatory Research Centre as Part of an Ongoing Rural Development Program. in *The Journal of Applied Behavioral Science*, 19, 3: 295-306.
- Barnsley, J. and Ellis, D. (1992). *Research for Change: Participatory Action Research for Community Groups*. Vancouver: The Women’s Research Centre.
- Chevalier, M. J. and Daniel J. Buckles, D.J. (2019). *Participatory Action Research 2nd Edition*. London: Routledge.

- Cornwall, A. and Jewkes, R. (1995). What is Participatory Research? *Social Science Medicine*, 41(12): 1667-1676.
- Fine, M., and Torre, M.E. (2021). *Essentials of Critical Participatory Action Research*. Washington: American Psychological Association.
- Hoare, T., C. Levy, and Robinson, M.P. (1993). Participatory Action Research in Native Communities: Cultural Opportunities and Legal Implications. in *The Canadian Journal of Native Studies*, 13, 1: 43-78.
- Lammerink, M.P. (1994). People's Participation and Action Research in Community Development: Experiences from Nicaragua. *Community Development Journal*, 29,4: 362-368.
- Lenette, C. (2022). *Participatory Action Research: Ethics and Decolonization*. Oxford: Oxford University Press.
- Ryan, J. and Robinson, M.P. (1990). Implementing Participatory Action Research in the Canadian North: A Case Study of the Gwich'in Language and Cultural Project. in *Culture*. 10, 2: 57-71.
- Simonson, L.J. and Bushaw, V.A. (1993). Participatory Action Research: Easier Said Than Done. In *the American Sociologist*, Spring: pp. 27-37. St. Denis, V. (1992). Community-Based Participatory Research: Aspects of the Concept Relevant for Practice. In *Native Studies Review*, 8, 2: 51-97.
-